

Tartu Ülikool  
Sotsiaalteaduskond  
Psühholoogia instituut

Marie Pullerits

**VARASED RAHVUSLIKKU ISELOOMU KÄSITLEVAD  
EESTIKEELSE PSÜHHOLOOGIA-ALASED KIRJUTISED**

Seminaritöö

Juhendaja: Peeter Tulviste

Läbiv pealkiri: Eestikeelse rahvuslikku iseloomu käsitleva kirjavara algus

Tartu 2012

## **SISUKORD**

KOKKUVÕTE	3
ABSTRACT	4
SISSEJUHATUS	5
MEETOD	8
RAHVUSLIKU ISELOOMU KÄSITLUS VARASTES EESTIKEELSETES PSÜHHOLOOGIA-ALASTES KIRJUTISTES	10
1. Eestikeelse rahvuslikku iseloomu käsitleva kirjanduse algus	10
2. Ajalooline kontekst	11
3. Uuritud perioodil valitsenud üldarusaamu rahvuslikust iseloomust	13
4. Kirjutistest tulenev eestlaste rahvuslik minapilt	17
5. Erinevusi käsitletava perioodi vanemate ja uuemate kirjutiste vahel – võimalikud hoiakute kujundajad	23
JÄRELDUSED JA ARUTELU	27
KIRJANDUSE LOETELU	29

## KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärk oli uurida, millised olid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses varasemate eestikeelsete psühholoogia-alaste kirjutiste seisukohad rahvusliku iseloomu temaatika suhtes ning millest need mõjutatud võisid olla. Seeläbi püüdis töö kirjeldada ka kollektiivset iseloomu käsitlevate teaduslikuma psühholoogia alaste arusaamade kujunemist siinse eestikeelse elanikkonna seas.

Seminaritöö on eelkõige kirjeldav ja seletav ning kasutab meetodina tollaste tekstide kvalitatiivset sisuanalüüsi. Uuritavad artiklid kuulusid ajavahemikku 1880-1917 ning allikate leidmisel tugines töö Terje Kurismanni 2007. a. seminaritööle (Kurismann, 2007).

Kirjutiste analüüsi tulemusena selgus, et uuritud perioodil valitses üsna tugev uskumus rahvuslikust iseloomust kui ühe kultuurilis-etnilise grupi kollektiivsest karakteristikust, mida suudavad mõjutada kõik gruppi kuuluvad indiviidid. Rahvusgrupi-sisese vaatepunktist lähtuv eestlaste kollektiivne minapilt oli valdavalt negatiivne, selle kõrvale toodi aga ka mõningaid positiivsemaid omadusi, mis jäid küll vähemusse. Sotsiaal-ajaloolise konteksti arvessevõtmine kirjutiste analüüsimisel võimaldab järeldada, et neis esinevad hoiakud olid üsna tugevalt mõjutatud poliitilis-ühiskondlikest sündmustest, sotsiaal-kultuurilisest kontekstist, väärtushinnangutest ja ka teaduse arengust. Viimane võis mõjutada rahva seas levivaid arusaamu etnilisest iseloomust kui kollektiivsest sotsiaal-psühholoogilisest konstruktsioonist ja suunata avalikku arvamust loobuma senistest stereotüüpidest.

## **ABSTRACT**

The aim of the current seminar paper was to explore the views of early Estonian writings from the end of the 19<sup>th</sup> century to the early 20<sup>th</sup> century in the field of psychology concerning national character and to find out the possible sources of these beliefs. Thereby one of the aims of this paper was also to characterize the Estonian population's scientific understanding of psychology related to the collective character phenomenon.

The seminar paper is primarily descriptive and explanatory, using as its method the qualitative content analysis of writings. The analyzed writings comprised the period of 1880-1917 and for identifying sources the research relied on an earlier seminar paper by Terje Kurismann (Kurismann, 2007).

The analysis revealed that in the studied period beliefs of the national character as a collective characteristic of a cultural-ethnic group that can be affected by all in-group individuals were quite far-spread. The collective self-image of Estonians was mainly negative, although some positive features that remained clearly outnumbered were also presented. Taking into consideration the socio-historical context on the analysis of writings, it can be concluded that the attitudes were quite strongly influenced by political and social issues, socio-cultural context, value judgements and also by the development of science. The latter may have affected public understandings of the ethnic character as a collective social-psychological construction towards the rejection of former stereotypes.

## **SISSEJUHATUS**

Igal rahval on oma müüdid ja kujutelmad sellest, millised nad oma loomult on. Teatud rahvusele tüüpiliselt omaseid iseloomujooni, mida tajutakse sarnaselt, võibki nimetada rahvuslikuks iseloomuks (McCrae & Terracciano, 2006). Kui uskumus mõne rahva iseloomust muutub väga üldistatuks, võib sellest kujuneda stereotüüp, mis võib olla nii rahvust soosiv kui ka mittesoosiv, mõjutada rahvuse esindajate käitumist, arvamust iseendast ja kollektiivse enesepildi arengut ning ka käitumist rahva esindajate suhtes. Kuigi erinevad uurimused on andnud vastuolulisi tulemusi, on tänaseks levinum seisukoht, et rahvuslik iseloom on pigem fiktsioon kui tegelikkus (McCrae & Terracciano, 2006).

Mitmed uurimused on tõestanud erinevusi rahvusliku iseloomu stereotüübi ja tegelike isiksuseomaduste vahel (nt. McCrae, Terracciano, Realo, Allik, 2007; Terracciano *et al.*, 2005), teised on jälle leidnud teatavates tingimustes sotsiaalsete kuvandite ja reaalsete isiksusesättumuste vahel seoseid (nt. Realo *et al.*, 2009). Erinevatele uurimistulemustele vaatamata on paljud stereotüüpsed kujutlused ka tänapäeval üsna levinud ning võivad mõjutada inimeste arvamusi nii enese kui ka teiste kohta. Arvamused ja uskumused rahvusliku iseloomu kohta võivad välja kujuneda väga erinevate tegurite mõjul, kuid täit selgust nende stereotüüpide väljakujunemise mehhanismide osas ei ole veel leitud (Allik *et al.*, 2009; Matsumoto, 1996; McCrae & Terracciano, 2006).

Rahvusliku iseloomu uurimist raskendab asjaolu, et selle mõiste hõlmab väga mitmekesiseid nähtusi, alates temperamenditüüpide jaotuvusest ja lõpetades käitumisstereotüüpide ning teatud ajahetkedel valitsevate väärtussüsteemidega. Püsivate iseloomujoonte fikseerimisest on enam õnnestunud katsed uurida ühe või teise rahva üksikuid hoiakuid, käitumismalle ja väärtushinnanguid, aga ka etnilisi stereotüüpe – iseenda ja teiste rahvaste kohta käivaid tüüpikujutelmi (Tulviste, 1988).

19. saj. keskpaigal rajatud rahvastepsühholoogias ja 20. sajandi algul tehtud varasemates empiirilistes uurimustes lähtuti eeldusest, et mõned iseloomujooned tõepoolest esinevad ühel rahval suuremal ja teisel vähemal määral ning et neid erinevusi saab mõõta (Tulviste 1988: 100). Ehkki selgus, et nii selgepiirilistelt neid erinevusi võrrelda ei saa, sest need esinevad pigem sotsiaal-kultuurilistes olukordades, kus mõni rahvas neid ilmutada võib, jäid inimeste kujutelmades teatud kuvandid

kestma.

Sarnane arusaamade kujunemine toimus ka Eestis – 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses kehtinud rahvuslikku iseloomu puudutavad hoiakud võisid mõjutada inimeste arusaamu psüühikast, kollektiivsest enesemääratlemisest ja rahvuslikust eneseteadlikkusestki. Käesoleva töö uurimisobjektiks olnud kirjutised toetusid samuti pigem tüüpkujutlustele – autorid tuginesid oma seisukohtade püstitamisel eelkõige n-ö. üldtuntud-tähelestatud käibetõdedele, tähelepanekutele, vabas vormis vaatlusjäreldestele ja introspeksioonile, ehkki teaduse arenedes muututi edaspidi ka oma väidete tõepärasuse hindamisel enesekriitilisemaks. Kogumina moodustavad need omamoodi läbilõike toonastest stereotüüpsetest hoiakutest ja arusaamadest rahvuslikust iseloomust, mille mõju võib ulatuda tänapäevalgi valitsevate truismideni.

Stereotüüpse ja kollektiivse mina-pildi mõju on seega oma küsitavast tõepärasusest hoolimata sellegipoolest oluline. Sellistel kuvanditel ei pruugi olla alust, aga nad võivad olla end taastootvad ja seeläbi on neil reaalne väljund, reaalne mõju ja reaalsed tagajärjed (Terracciano *et al.*, 2005). Seetõttu on oluline uurida ka nende teadusliku tõepärasuse puudumisele vaatamata vastavate hoiakute kujunemist ja sisu – nad on siiski märk rahva ühisest ajaloolisest mälust (Allik, 2009: 137). Käesoleva töö keskseks eesmärgiks ongi analüüsitava kirjutiste kaudu siinsete rahvusliku iseloomu alaste arusaamade sisu väljaselgitamine, püüdes samal ajal kultuurilis-ajaloolist konteksti arvesse võttes selgeks teha, miks toona just sellised seisukohad valitseda võisid.

Eestlastele omistatavaid jooni on ilmnenud ka muude valdkondade kirjutistest, eelkõige baltisaksa kirjandusväljal ilmunud teostest, aga ka siinsest ilukirjandusest, biograafiatest ja mälestustest. Käesolev töö uurib siinses ajakirjanduses ilmunud eestikeelseid kirjutisi kohaliku elanikkonna arusaamade kujundajana. Kuna toonasel ajakirjandusväljal oli inimeste arusaamade kujundamisel oluline roll, võib arvata, et esimesed eesti keeles ilmunud ja vastavat teemat käsitlenud kirjutised võisid seda enam mõjutada teaduslike kujutelmade arenemist ühiskonnas. Sellest tulenes ka huvi ning vajalikkus vastava uurimuse järele.

Varasemalt pole sellel perioodil ilmunud käesolevat teemat puudutava kirjanduse kohta põhjalikku sisuanalüüsi tehtud, ehkki on koostatud põhjalik bibliograafia, mis oli ka selle töö aluseks (Kurismann, 2007). Ka see andis tõuke koostada kvalitatiivse kirjandusanalüüsi kaudu sisulisem käsitus esimestest eestikeelsetest rahvuslikku iseloomu käsitlevatest kirjutistest ning nende võimalikust

mõjust teaduslike arusaamade kujunemisele. Uuritavad kirjutised jäävad ajavahemikku 1880-1917 – vabariigi sünniga toimusid juba suuremad muudatused haridus- ja teaduselus, nagu ka ühiskondlik-poliitilises ja kultuurilises sfääris. Seega tundub kohane tõmmata piir nende aastate vahele, uurides just perioodi, mil haritlaskond oli alles tekkinud ning hoiakud saanud esmase toetuspinna avalikus kirjandussfääris.

Kindlasti ei anna uurimisobjektiks valitud kirjandus täielikku pilti toonastest seisukohtadest, ent võttes arvesse üldist usaldust sel perioodil ilmunud kirjasõna vastu, on tegemist siiski küllaltki märkimisväärse läbilõikega rahvusliku iseloomu teema käsitlest toonasel (aja)kirjandusväljal, mille mõju avaliku arvamuse kujunemisele oli tol ajal oluline ning uurimine seega põhjendatud. Samuti võivad kunagised arusaamad olla loonud aluspinna ka mõningatele tänastele rahvusliku iseloomu alastele hoiakutele, mistõttu tasub vastavate käsitluste päritolu ja sisu täpsemalt selgitada.

## **MEETOD**

Seminaritöö võttis analüüsiks lähema vaatluse alla 20 kirjutist aastaist 1880-1917 – nii palju on praeguseks tuvastatud väljaannetes ilmunud rahvusliku iseloomu uurimisele ja analüüsile spetsialiseerunud kirjutisi mainitud ajajärgust, karakteri konstrukti avaramalt käsitlevaid artikleid leidub sellest perioodist enamgi. Allikate leidmisel tugines käesolev töö Terje Kurismanni 2007. a. seminaritööle, milles on koostatud esimeste eestikeelsete psühholoogia-alaste artiklite põhjalik bibliograafia (Kurismann, 2007).

Töö on eelkõige kirjeldav ja seletav, kvalitatiivne uurimus, mis püüab esitada detailsema kirjelduse rahvusliku iseloomu kajastamisest toonases psühholoogia-alases kirjanduses, nendes esinevatest arusaamadest ja otsida seletusi nende arusaamade kujunemisele. Niisiis võib öelda, et kasutatavaks meetodiks oli kvalitatiivne sisuanalüüs (Laherand, 2008: 289).

Varasemalt on ajaloolises kontekstis uuritud teiste rahvuste suhtumist eestlastesse kaugemale ulatuvamatel perioodidel (nt. Järving, 2006 ja Hanson, 2007) või analüüsitud esimeste psühholoogiaõpikute sisu (Ennoja, 2009), aga antud töö puudutab ajateljel edasi liikudes juba kohaliku haritlaskonna eestikeelseid ajakirjanduses ilmunud kirjutisi. Ehkki kollektiivse iseloomu alased teadmised leidsid võõrkeelses kirjanduses kajastamist varemgi, jättis töö vastavat teemat puudutava muukeelse kirjanduse vaatluse alt välja. See võimaldab ehk senisest enam rahvusgrupi-sisest vaatepunkti ning lubab oletada, et omakeelsus võimaldas enamgi psühholoogia-alaste teadmiste levikut ja sellekohaste arusaamade kujunemist ka tavainimeste, mitte vaid teadlaste seas.

Läbitöötatud kirjanduse hulka kuulub tähelepanu väärivana ka üks käesolevat teemat eraldi käsitlev väljaanne (M. Kampmanni “Eestlase iseloom ja laad”, 1902), mis lubab arvata, et rahvusliku iseloomu käsitlemine ei olnud uuritud perioodil psühholoogia-arusaamade kujunemisel vähetähtsal kohal.

Kirjanduse analüüsi tulemusena tundus kohane jaotada selle käsitlus uurimisteema sidusamaks avamiseks peatükkidesse, alustades siinse rahvuslikku iseloomu käsitleva kirjanduse alguse ja toonase ajaloolise konteksti tutvustamisest, seejärel anda edasi käsitletavates materjalides ilmnevad arusaamad rahvuslikust iseloomust ja eestlaste endi rahvuslikust karakterist ning viimaks käsitleda kultuurilis-



ajaloolist konteksti arvesse võttes ka võimalikke toonaste hoiakute kujundajaid. Põhjuslike seoste uurimine võimaldab luua siinsetest varasematest rahvusliku iseloomu alastest kirjutistest mitmeplaanilisema ja analüütilisema kästluse ning annab seeläbi võimaluse hoiduda uurimuse liigsest deskriptiivsusest.

## **RAHVUSLIKU ISELOOMU KÄSITLUS VARASTES EESTIKEELSETES PSÜHHOLOOGIA-ALASTES KIRJUTISTES**

### ***1. Eestikeelse rahvuslikku iseloomu käsitleva kirjanduse algus***

Kui tänapäeval on võimalik hankida usaldusväärsest teaduskirjandusest oma arusaamadele põhjenduste leidmiseks vastavat teavet, siis siinse teadusliku psühholoogia arenguaastatel 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses ilmus vastavat kirjandust märkimisväärselt vähem, mistõttu võis allikate usaldusväärsus olla toonase lugejaskonna silmis suur ning mõju psühholoogia-alaste arusaamade kujunemisele oluline.

Esimesena hakkasid teaduslikku kujutelma inimese psüühikast, sh. rahvuslikust iseloomust kui psühholoogilisest konstruktsioonist andma eesti rahvale edasi Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatud. Seltsi loomise üheks keskses eesmärgiks oli eestikeelsete kirjutiste levitamise kaudu laiemalt rahva harimisega tegeleda, see mission kuulus ka Seltsi 1873. aasta põhikirja (Eesti Kirjameeste Seltsi põhjuskiri, 1873). Selts populariseeris teadust ja teaduslikku mõtlemist kui usaldusväärsetele, analüütilistele vaatenurkadele toetumist ka kooliraamatute kaudu. Peale selle oli nende teemade inimesteni jõudmisel märkimisväärne roll erinevatest ajakirjadest ja ajalehtedest pärit artiklitel.

Toonasel kirjasõnal oli pisut teistsugune mõju avalikule arvamusele, sest tõenäoliselt valitses ka üldiselt suurem usaldus ametlikult trükitud kirjasõna vastu. Ajakirjandusväljal ilmus väljaandeid rohkelt, aga suurem lugejaskond kuulus olulisematele, suurema tiraažiga ajalehtedele – Eesti Päevaleht, Olevik, Postimees jt., millest paljudes ilmusid ka käesolevas töös analüüsitud artiklid.

Ajakirjanduse keskses mõjus rahva harimisele ei kaheldud juba 19. sajandilgi – tuntud kooliõpetaja ja folklorist G. Blumberg kirjutab 1880. a. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus, et trükisõnal on suur jõud, sest nõnda levivad teadmised kiiresti ja rahvas võtab loetu kiiresti omaks. Seetõttu peab Blumberg oluliseks, et ajakirjandusväljal sõnavõtjad ning trükkijad oleksid haritud ja aduksid kirjutiste mõju rahva teadmiste ning hoiakute arengule (Blumberg, 1880).

Kuna kirjasõnal lasus nõnda suur usaldus, olid seega toonased artiklite avaldajad tõepoolest olulisel määral avaliku arvamuse kujundajad. Autorite ja

seisukohavõtjate seas korduvad arstid (dr. J. Luiga, dr. Petrei, dr. A. Grenzstein) ja humanitaarteadlased (M. Kampmann, hilisema nimega Kampmaa jt.) – see on tunnistuseks ajaloolisest märgist, et haritlaskond omas toona avaliku arvamusevälja kujundamisel olulist rolli.

Uuritava perioodi ajakirjandusel oli selgelt õpetlik ja manitsev iseloom ning ka käesolevas töös analüüsitavad artiklid olid olemuselt enamasti didaktilised ja pedagoogilisusele kalduvad. Tõenäoliselt oli see tingitud ajastu vaimust – veel järel-ärkamisajalgi nähti rahva valgustamises ja harimises õpetlaste-literaatide kesket missiooni. Seejuures anti paljude artiklite õpetlikku sisu edasi väga eksplitsiitselt ning otseselt konkreetsete juhistena (nt. Kampmann, 1902d). Seda võib tänapäeval pidada kummaliseks, ent arvestades enamiku toonase ühiskonna elanike üldisi arusaamu sellistel teemadel, võisid hõlpsasti loetavate ja selge sisuga kirjutised aidata uutel teadmistel hõlpsamini rahva teadvusesse jõuda ning laiemat kõlapinda leida.

## **2. Ajalooline kontekst**

Mõistmaks paremini sotsiaal-kultuurilist ja ühiskondlik-poliitilist konteksti, mille tugevas mõjuväljas toonased artiklid kirjutati ning mis vastavalt ka hoiakute kujunemist mõjutas, on asjakohane tutvustada veidi ka toonast ajaloolist arengutelge, mis jättis oma kaasaja mõttevooludesse (sh. teaduse arengusse ja selle mõistmisesse) sügavaid jälgi.

19. saj. keskel toimusid Eestis tohutud kultuurilis-poliitilised muudatused – paari aastakümnega muututi pigem alamklassi kuuluvast, harimatust, sotsiaalselt diferentseerumata ning tulevikuväljavaadeteta maarahvast eneseteadlikumaks, sotsiaalselt kihistunud, oma haritlaskonna ja kultuuriga rahvuseks (Õispuu, 1992: 18). Vähehaaval kasvas maarahva mõju kohalike asjade otsustamisel, millel oli kaugeleulatuv mõju – asjaajamise üleminek eestlaste kätte nõudis haridustaseme kasvu. Värske haritlaskond oli ka oluline avaliku arvamuse kujundaja – paljud käesolevas tööski analüüsitud artiklitest on kirjutatud just endiste koolmeistrite poolt.

Murranguline aeg tõi endaga kaasa ka murrangu rahva maailmanägemuses (Õispuu, 1992: 5). Selle tulemusena hakkas maarahva eneseteadvus üha enam pead tõstma. Kiirelt arenevad ühiskondlikud olud ajendasid rahvast senisest sügavamalt juurdlema oma olemuse üle ning see võis omakorda mõjutada arusaamade kujunemist

rahvusest ja rahvuslikust iseloomust kui selle kesksest karakteristikust, mille abil konstrueerida nägemus oma identiteedist.

Ehkki 1880.-1890. aastatele langes Eesti ajaloos venestusaja raskuspunkt ja riigivõimu järelvalve rahvusliikumiste suhtes tugevnes, elavnes just siis sellele vaatamata paradoksaalselt ka rahvuslik eneseteadvuse levitamine. Algas uus faas eestlaste seltsiliikumises, mis võimaldas kohalikel aktiivseil avaliku elu tegelastel hüpet avalikku poliitikasse, aga aitas tugevalt kaasa ka ühiskonnas üldisemate rahvuslikkuse ideede levikule. Inimesi ärgitati taas mõtlema rahvuseks olemisest ja isamaalisusest ning ajakirjanduses hakati senisest enam rõhutama rahva õigusi (Jansen, 2004: 187). Samas kehtestati 19. sajandi lõpul ka rida seadusi, mis vabastasid talurahva omavalitsuse mõisnike eestkoste alt ning kaotasid teotöö koormisena. Need meetmed suurendasid talupoegkonna autonoomsust ja aitasid kindlasti samuti kaasa rahvusliku eneseteadvuse kujundamisele. Kõigi nende sündmuste ajaloolisel foonil on mõistetav ka esimeste rahvusliku iseloomu alaste eestikeelsete kirjutiste leviku paigutumine just nimetatud perioodi.

19. sajandi lõppu on kogu Euroopa ajaloos nimetatud rahvusluse ajastuks (Karjahärm, Rosenberg, 2010: 25), seda enam on ka siinsete sündmuste käigu näol põhjust arvata, et rahvusluse tõus ja kokkukuuluvustunnet süvendav rahvuslik vabadusliikumine võisid mõjutada substantionaalselt ka arusaamade kujunemist rahvuslikust iseloomust kui etnilise identiteedi olulisest osast.

Nõndasamuti ärgitasid rahvuskultuuri arengut jätkuvalt ka siinsed sündmused 20. sajandi algul. Venestussurve lõdvenemine kulmineerus 1905. aasta revolutsiooni näol, mis tõi siinsete poliitiliste sündmuste kõrval rahva seas kaasa üldise vabanemistunde, julguse astuda välja oma sõna- ja teovabaduse eest ning elavdada omaalgatuslikke ettevõtmisi (Jansen, 2004: 387). Senise mentaliteedi muutumine elavdas eesti omakultuuri arengut. Samas toimusid ka nihked eesti rahvastiku sotsiaalstruktuuris, rahvusliku intelligentsi arvuline kasv ja eestlaste agar püüdlus kõrghariduse poole (Jansen, 2004).

Uus eesti haritlasgeneratsioon tähendas ka senisest vilkamat vaimuelu ning mitmete kultuurialade professionaliseerumist – selles võib näha kesket mõjutegurit ka siinse teadusliku psühholoogia arusaamade arengule. Kuna siinsed ühiskondlik-poliitilised muutused olid tugevalt seotud ka rahvusliku enesemääratluse küsimustega, on mõistetav ka rahvusliku iseloomu teema märgatav populariseerumine ajakirjandusväljal ja värske eestikeelse haritlaskonna sõnavõttudes.

Oluline on ka asjaolu, et ajaloo mõju antud teema käsitlemisele ja arusaamade kujunemisele rahvuslikust iseloomust kui psüühilisest konstruktist oli mitmetasandiline – ühelt poolt võis kindlasti olla kultuurilis-ajaloolisel foonil sotsiaalse surve läbi mõju inimeste käitumisele ja normidele (nt. rahvusluse arengu suurematel puhanguhetkedel peeti rahvuslikku iseloomu ja selle arendamist kõigi isamaaliseks missiooniks), teisalt mõjutas teaduse edenemisel kaasaeg pidevalt ka arusaamade kujunemist psüühika ning isiksuseomaduste arengu kohta. Ajalooline kontekst mõjutas seega ühelt poolt viisi, kuidas neid omadusi tajuti ja teisalt – kuidas neid mõisteti ja tõlgendati. Sellest tulenevalt on võimalik analüüsida ka olulisemaid sisulisi erinevusi käsitletava perioodi vanemate ja uuemate kirjutiste vahel. Sellele on pühendatud seminaritöö hilisem peatükk.

### ***3. Uuritud perioodil valitsenud üldarusaamu rahvuslikust iseloomust***

Kirjutiste uurimisel selgusid nii mõnedki ühised erijooned autorite arusaamades karakteri kui psühholoogilise konstruktsiooni olemusest. Juba varasemaist kirjutistest selgub üsna üksmeelne hoiak, et rahvuslikku iseloomu võib pidada muudest rahvusele omastest karakteristikutest eraldiseisvaks kollektiivseks tunnusjooneks. Tõsi, esimestes kirjutistes viidatakse sellele ehk pisut teistsuguse nimetusega, nt. “rahva vaim” (Blumberg, 1880), “rahva karakter” (nt Järv, 1893, Grenzstein, 1895 jt.), “rahva laad” (Kampmann, 1902a, 1902b). Mõningais varastest kirjutistest esineb terminoloogilisi ebatäpsusi karakteri defineerimise osas ja suutmatust selgitada, kas see on avaram mõiste kui näiteks “iseloom” või “loomus” (Järv, 1893), selle põhjused peituvad aga juba toonaste psühholoogia-arusaamade ühtlase väljakujunemise puudumises – üldisemadki küsimused inimpsüühika olemusest võisid erinevatelt autoritelt saada küllaltki isesuguseid vastuseid. Sellegipoolest on juba varaste autorite ühine arusaam kantud eelkõige ideest, et “rahva karakter” või rahvuslik iseloom on kollektiivse tasandi juurde kuuluv mõiste, üleüldine konstruktsioon, mis tuleb nähtavale suurema hulga rahva liikmete juures, kogumina kõigi indiviidide iseloomuomadustest (Grenzstein, 1895). Ka Kampmann on oma teoses “Eestlase iseloom ja laad” enim seda meelt: “... Leitakse ka iseloomu- ja laadiavaldusi, mis teatava rahva juures suurema jao rahvaliikmete üleüldised omadused on ja temale iseäralise vaimlise kuju ehk laadi annavad. Sel mõttel

tohimegi siis ka ühe terve rahva iseloomust ning laadist kõneleda.” (Kampmann 1902a: 13).

Omapäraseid on ka teadmata autori 1898. aasta Sakalas avaldatud artiklid, milles väidetakse, et rahvusliku iseloomu uurimine on juba teadustöö haru, millele pandi alus 19. sajandi algul Saksamaal (“Rahva vaim”, 1898). See on kõnekas viide, sest seeläbi teadvustati rahvale kaasaegse teaduse arengut ka psühholoogiateadmiste vallas.

Et kollektiivne iseloom arvati koosnevat kõigi rahva indiviidide loomuomadustest, viidati sageli ka rahvuslikust iseloomust rääkides juba antiikaja arusaamadele tuginevale 18. sajandi saksa filosoofi F. D. E. Schleiermachi kontseptsioonile nelja gruppi jaotatud iseloomutüüpidest: keevavereline (koleeriline), tuim (flegmaatiline), äge (sangviiniline) ja kurblik (melanhoolne) tüüp (nt. Sommer, 1887, Kampmann 1902a, 1902b, jt.). Tollal ei olnud veel karakteri uurimise psühhostatistilisi meetodeid välja töötatud ning toetuti olemasolevatele teooriatele, eelkõige introspektiivsele ja assotsiatsioonistlikule filosoofilisele psühholoogiale, aga ka kirjandusele, kunstile ja üldisele kultuuriajaloole; vastavatele meetoditele viitavad toonased kooliõpikudki (nt. Jerusalem, 1920).

Erandlikud olid üksikud kirjutised, millest tulenes hoiak, nagu oleks rahvuslik iseloom olemuslikult vaid üdini positiivne ja väga tugevalt eristuv kollektiiv-eneseteadvuslik konstruktsioon ning saaks esineda seetõttu vaid suurte rahvaste juures, kel on kuulsusrikkam minevik ja pikemad rahvuslikud traditsioonid. “Eestlane on liig vähe iseendlik, nagu mõned arvavad, et temal võiks rahvusline iseloom olla. Temal puudub iga vaba inimese mood – oma jalal olek (iseseisvus),” kinnitab teadmata autor 1890. a. Postimehes (“Mis eesti rahva iseloomust arvatakse”, 1890). Siit selgub, et sellistel seisukohtadel autorite jaoks kuulus karakter eelkõige autonoomia juurde ja teiste poolt allutatud rahvastele seda omistada ei ole võimalik. Võimalik, et see oli seotud arusaamaga, nagu oleks allutatud rahvas alati ka oma kollektiivselt iseloomult alandlik, tagasihoidlik ja enesessetõmbunud. Nagu öeldud, olid sellised seisukohavõtted aga erandid.

Mõned autorid esitasid üsna kindlasõnalisi kontseptsioone kollektiivse karakteri olemusest, aga jätsid need põhjalikumalt avamata. Näiteks juba mainitud Ado Grenzstein leidis, et karakter on tugevalt seotud tahtejõust tulenevate loomuomadustega ning et rahvuslikkugi iseloomu saab mõõte kolme karakteristiku järgi, “tahtmise häädu, tahtmise tusedus (energia) ja tahtmise osavus (elastsus).”

(Grenzstein, 1895). Samas jätab autor oma mõistete loomise tagamaad lugejaile hämaraks. Tõenäoliselt on sellised seisukohaesitused seotud teaduse alles alanud arenguga – kultuurialad ja teadus professionaliseerusid alles 20. sajandi hakul ja sellele eelnenud ajast pärinevate kirjutiste näol ongi tegemist olemuslikult pigem esseistlikke mõtteavaldustega. Ometi on sellinegi seisukoht märk arusaamast, et kollektiivset iseloomu nähti pigem muutuva ja arendatava, mitte kindlapiirilise konstruktsioonina.

Arusaam, et rahvuslik iseloom kujuneb väga erinevate tegurite mõjuväljas ning võib olla seeläbi arenev ja ajas muutuv, oli autorite seas valdavalt üksmeelne. Sellised hoiakud olid muu seas tugevalt kantud järel-ärkamisaegsest ning ka hiljem, venestusajal elavnenud rahvusliku eneseteadvuse puhangust – hoiakutest, et rahvuslik iseloom ja selle edendamine on igaühe isamaaline missioon. Viimasest on tugevalt kantud ka kirjutistes korduvalt esile tõusnud ideed kõigi kohustuslikust panusest rahvusliku iseloomu parandamisse ja arengusse. Näiteks A. Grenzstein leidis, et rahvuslik iseloom võib käitumist suunavate loomuomaduste kaudu (nt. püüdlikkus) mõjutada rahva saatustki ning omab seega tegelikult elus vägagi reaalseid väljundeid (Grenzstein, 1895). Ka M. Kampmann leidis, et kollektiivne iseloomu parandamine on terve rahva isamaaline peaülesanne ja sellest kujunes hiljem tema uurimisalase kirjatöö peaküsimus (Kampmann, 1902a, 1902b). Kampmanni kontseptsiooni kohaselt põhineb iseloom suuresti emotsioonide läbitunnetuse viisil, selle teadvustamisel ja tahte jõul. Seetõttu on iseloom, sh. ka rahvuslik iseloom, olulisel määral inimese kasvatusel mõjude all, ent seda on võimalik suunata ja kujundada ka indiviidi enese tahte järgi. Tugevalt didaktilise alatooniga tekste, mis uskusid rahvusliku iseloomu muutuvusse ja püüdsid selle parandamist igale lugejale oluliseks teha, tuli mitmete teistegi autorite sulest (Blumberg, 1880, Järv, 1893, Saphir, 1911, Hubel, 1911 jt.). Kõik nimetatud artiklid on oma didaktilise kirjalaadiga märgiks tolle ajastu etnilise eneseteadvuse märgatavast süvenemisest millel oli seeläbi otsene mõju ka rahvusliku iseloomu alaste arusaamade väljakujunemisele.

Üsna tugevalt valitses ka arusaam pedagoogika seostest rahvusliku iseloomu kujunemisega. Kuna rahvusliku iseloomu arendamist peeti iga inimese isamaaliseks kohuseks, oli üpris kinnistunud ka arusaam, et rahvusliku iseloomu parandamine "algab lastetoast". Seetõttu on mitmetes artiklites viited ka kasvatusel (nt Grenzstein, 1895, Saphir, 1911, Hubel, 1911 jt.) ning kasvatusteaduslikele meetoditele ja korduvalt võeti arutluse alla küsimused pedagoogikameetodite õigsusest. Kampmaa

pühendab oma 1902. a. teoses ja toonastes artiklites kasvatusviiside olemuslikele erinevustele ja nende mõjudele eraldi peatükigi. Võimalikuks peeti ka indiviidi oma tahtejõul põhinevat enesekasvatust. Võimalik, et sellel arusaamal rajaneski suuresti järel-ärkamisaegne hoiak individuaalsest iseloomu arendamisest kui isamaalisest kohusest ja rahvuslikust missioonist. Eduard Hubel (varjunime pidi tuntud kui kirjanik Mait Metsanurk) leidis koguni, et iga rahva seas peaks olema välja töötatud selle rahvuse omadustega sobiv kasvatusmeetod (Hubel, 1911). Suunava kasvatuseläbi on nimetatud nende autorite meelest võimalik teatavaid iseloomuomadusi enam esile kutsuda, samal ajal teisi, negatiivsemaid, alla surudes. Tänapäeval võib öelda, et kasvatuses toimub tegelikult teatav iseregulatsioon, mis kasvatab tahes tahtmata lapsi laias laastus niisuguste olude jaoks, millised ühiskonnas parajasti valitsevad. Siiski on kasvatuseläbi kaudu võimalik ja mõistlik teatavaid hoiakuid mõjutada, kui ühiskondlike olude muutumine on tagatud (Tulviste, 1988: 104). Sellest vinklist vaadatuna võib toonast kasvatuseläbi osakaalu tähtsutamist rahvusliku iseloomu küsimustes pidada õigustatukski.

Ometi tõid ka muudetava rahvusliku karakteri ideed propageerivad autorid üsna erinevaid näiteid selle mõjuteguritest. Valdav osa sellistest autoritest uskus eelkõige sotsiaal-kultuurilise keskkonna mõjusse karakteri arengus, kasvatuseläbi, koolihariduse, moraali ja isamaaliste ideede entusiasmist kantud tahtejõu osatähtsusesse kollektiivse iseloomu arendamisel. Leidus aga ka autoreid, kes nägid füüsilises keskkonnas – kliimas ja geograafias – kollektiivse iseloomu olulist mõjutajat (Hellat, 1909, Kampmann 1902d), samas vastavaid hoiakuid kuigivõrd sisuliselt ei põhjendatud. Sellised seisukohavõtted võisid olla seotud teaduse üldise arenguga, mille mõju hoiakute kujunemisele käsitleb seminaritöö hilisem peatükk.

Leidus küll ka vastupidisel seisukohal olevaid kirjutisi, mille autorid arvasid, et rahvuslik iseloom on, nagu individuaalne, suures osas sugulusliini kaudu esivanematelt päritav ja seega raskesti muudetav (nt. Saphir, 1911). Esines ka arusaam, et iseloomuomaduste alged võivad olla küll päritud, aga avalduda alles teatud tingimustes. Kui need tingimused kaovad, muutuvad aegamööda ka iseäralised rahvuslikud omadused (“Rahva vaim”, 1898). Seega usuti ka keskkonna ja päritavuse koosmõjusse kollektiivse karakteri kujunemisel.

Siinsed arusaamad rahvuslikust iseloomust uuritaval perioodil võisid seega ulatuda äärmustesse, selle täielikust sünnipärasusest ja ettemääratusest kasvatuseläbi, hariduse ja sotsiaal-kultuurilise ning geograafilise keskkonna absoluutse mõjuni.



Sellegipoolest ei välistanud toonased arusaamad teineteist ja võimaldasid rahvusliku iseloomu alastes arusaamades teatavat paindlikkust. Võib arvata, et nõnda erinevate seisukohavõtude tõttu arenes ka rahva teadvuses arusaam kollektiivsest iseloomust kui mitmeplaanisest konstruktsioonist, mis on osaliselt päritav, osaliselt aga väga eriilmeliste tegurite mõjuväljas. Valdavalt valitses uskumus rahvusliku iseloomu muutuvuse võimalikkusest ja selle mõjutatavusest erinevate kultuurilis-keskkondlike tingimuste poolt.

#### ***4. Kirjutistest tulenev eestlaste rahvuslik minapilt***

Uuritud kirjutiste sisuanalüüsi tulemusena on võimalik välja tuua mitmeid loomuomadusi, mida kirjeldati eestlastele tüüpilistena. Kuna autorid kuulusid kujunevasse eestikeelsesse haritlaskonda, pakuvad nende mõtteavaldused teatavat rahvusgrupi-sisest vaatepunkti ning kirjeldustes korduvalt kokkulangevad loomuomadused võivad koosvaadelduna anda mõningase ülevaate eestlaste toonasest rahvuslikust minapildist. Lisaks üldistele arusaamadele rahvusliku iseloomu kui psühholoogilise konstruktsiooni olemusest, selgusid kirjutistest ka erisugused arusaamad seda kujundavate mõjutegurite kohta. Nende seisukohtade lähema vaatluse alla võtmine võimaldab samaaegselt mõista ka toonaseid üldarusaamu psühholoogiast.

Märkimisväärselisel tähelepanekuna peab mainima, et valdavalt kirjeldatakse käesolevas töös uuritud artiklis eestlasi negatiivsete iseloomuomaduste kaudu. Enim mainiti selliste karakteristikutena kangekaelsust, kadedust ja argust, aga ka loidust, kurblikkust, tagasihoidlikkust, alandlikkust ning umbusaldust. Eestlastele peeti omaseks ka hooletust, labasust, väiklust, vimma, laiskust, südametust, kahjurõõmu, omakasupüüdlikkust, kiuslikkust, ihnust, meelekindluse ja abivalmiduse puudumist.

G. Blumberg kirjutab juba 1880. aastal, et eestlastele on iseloomulik jumalakartuse ja karistuse hirmu kadumine, laiskus ja kadedus (Blumberg, 1880). Autor leiab ka, et laiskusega teeb eestlastele häbi eelkõige maalt linna elama asunud rahvas, milles võib näha ajastu mõjusid seisukohtade kujunemisele. Nimelt toimus 19. sajandi lõpul tõepoolest suurem linnastumise laine ja sotsiaalse elu muutused, millega paljud nii kiiresti kohaneda ei suutnud. Sellest tulenevalt võis konservatiivsematele jääda mulje, et vanadele eluväärtustele on selg pööratud ja rahvuslik iseloomus toimumas teatav allakäik.

Suurt osa analüüsitud kirjutistest läbis korduva teemana mineviku ja selles toimunud ajaloosündmuste mõju rahvusliku iseloomu kujundajana. Iseäranis tugevalt olid rahvusliku iseloomu kohta käivad arusaamad mõjutatud ajaloolisest kontekstist 19. sajandi kirjutistes. Oluliseks teljeks peeti kannatusterohket perioodi saksa valitsuse all – pärisorjuse aega. On omapärane, et selle mõju nähti mõneti mitmesuunalisena.

Valdav osa vastavat alateemat käsitlenud autoreid leidis, et just orjapõlv jättis raskete elu-olude tõttu eestlaste kollektiivsesse iseloomu selle negatiivsed omadused, esmajoones nimetatakse näiteks liigset alandlikkust, umbusaldust, apaatiat, kurblikkust, kangekaelsust, südametust, omaalgatusliku abivalmiduse puudumist, ihnust, labasust ja kahjurõõmu (nt. Sommer, 1887, “Mis eesti rahva iseloomust arvatakse”, 1890, Kampmann, 1902c, 1902d, Ernits, 1912, Spectator, 1913, Kotsar, 1917 jt.). Sellised autorid lähtusid klassikaliseks kujunenud narratiivist, et eestlased on olnud sajandeid allasurutud kannatajarahvas, ajaloolise ülekohtu ohvrid, kellesse on pidevalt alandavalt suhtutud ning see on nende loomumomadustesse oma jälje jätnud. Teadmata autori kirjaread 1890. a. Postimehes on kõnekad: “Raskes olus kasvanud eestlane on nagu tahtmata enesele umbusaldava olemise omaks võtnud... Kõige tuimema, hoolimata meelega võib eestlane teise inimese või elajaloomade hädakannatamist pealt vaadata... Harva annab eestlane õnnetule inimesele abi. /--/ Eestlane hoiab alles hoidlikult kõige vana asja poole, ta ei salli midagi uuendust ega parandamist.” (“Mis eesti rahva iseloomust arvatakse”, 1890). Ülaltoodud ridadele leidis uuritavate kirjutiste seas palju sarnaseid, millest võib järeldada, et eestlaste minakuvandi oluline osa oli kannataja roll, kelle pahed tulevad õnnetust minevikust. Ajaloosündmustel võis tõesti olla mõju teatavate iseloomuseadumuste tekkele, arengule ja avaldumisele, ent olulisemgi on selle põhjal tekkinud kuvandi mõju eestlasest kui kannatajarahvast, mis tõenäoliselt pigem alusetuid stereotüüpe veel omakorda tugevalt kinnistada võis.

Näiteid orjameelse iseloomu kohta toovad autorid tavaliselt oma kaasaja ühiskonnast – C. Saphir kirjeldab 1911. a., kuidas vanem taluperemees endise mõisahärra pojaga vihma käes vesteldes endiselt oma pea paljastas või kuidas koguduseliikmed kirikus alati Saksa päritolu õpetaja kätt suudlevad. See oli autori meelest ajaloolise ülekohtu alandav kaasaega ulatuv jälg, millest tuleks vabaneda (Saphir, 1911). Omapärase viite teeb autor ka Charles Darwinile, selgitades tema evolutsiooniõpetuse varal, kuidas orjameelsus on kandunud esivanematelt ka

järgmistele põlvkondadele. Kaasaegse teaduse mõju psühholoogia-alaste teadmiste arengule käsitleb aga käesoleva töö järgmine peatükk. Pärisorjuse mõju kohta rahvuslikule iseloomu lisab Kampmann, et n-ö. alg-eestisel ja võõrmõju loodud omadustel on siiski väga raske piiri teha (Kampmann, 1902c). Uskumused pärisorjuse halvendavast mõjust rahvuslikule iseloomule püsisid 20. sajandilgi – veel 1916. aastal kirjutab E. Hubel Tallinna Teatajas, et ajaloolis-poliitiline kontekst ei ole soosinud eestlastes positiivseid omadusi ega ettevõtlikkuse või isetegevuse arengut. (Hubel, 1916). See oli äärmiselt tugevalt valitsev narratiiv, mille arvele kirjutati pea kõik eestlaste negatiivsemat laadi rahvusliku iseloomu omadused, nii varasemates kui ka hilisemates uuritud kirjutistes.

Spectator (varjunime alt kirjutav Villem Reiman, toonane vaimulik ja eesti rahvusliku liikumise üks olulisemaid juhte [Eesti Biograafiline Andmebaas, WWW]) toob veel 20. sajandi hakulgi esile, et hoolimata teoorjuse kadumisest, esimese haritlaspõlvkonna arenemisest ja siinse elanikkonna üldise elatustaseme paranemisest (sh. keskklassi tekkimisest) jäid kadetus, viha ja kahjurõõm eestlastele iseäralikku karakterisse siiski püsima (Spectator, 1913). Seega võib kokkuvõtvalt väita, et suurt osa eestlaste rahvusliku iseloomu negatiivsetest joontest peeti uuritaval perioodil teoorjuse pärandiks.

Arguse, loiduse ja apaatia põhjustena nähti toona ka geograafia ja kliima mõju kollektiivse iseloomu arenemisele. Mõned autorid jätsid seejuures oma väited taaskord põhjendamata (nt. Hellat, 1909), samas Kampmann väidab oma 1902. aasta kirjutistes korduvalt, et mägisel maastikul elavad inimesed on julgemad, kindlameelsemad ja ettevõtlikumad, sest, neile on “alaline üles-alla ronimine ja hädaohtude võitmine aastasadade jooksul (seda) laadisse kasvatanud” (Kampmann, 1902d). Selliste keskkonnatingimuste puudumise tõttu olla tasase madalmaa elanike (sh. valdava osa eestlaste) iseloomus enam argust, loidust ja apaatiat. Seevastu mõjutavat autori sõnul siinne kliima eestlaste iseloomu igati positiivses suunas – põhjapoolsemate rahvaste pidev olemusvõitlus karmide loodustingimustega kasvatab tema sõnul olulisel määral kindlameelsust ja tahtejõudu (Kampmaa 1902a: 44).

Kirjutistest ilmnenu eestlaste negatiivsete loomuomaduste puhul ei saa kindlasti jätta mainimata ka korduvalt esile tõstetud kurblikkust või melanhoolsust. Juba 1890. aastal kirjutab teadmata autor Postimehes, et eestlane on loomu poolest kurblik ja “üksnes purjupäaga läheb ta vähe rõõmsamaks” (“Mis eesti rahva iseloomust arvatakse, 1890). “Melanhoolset laadi” peab oma rahvale omaseks ka

Kampmann, väites, et eestlased on alati olnud pigem vaiksed ja enesessetõmbunud. (Kampmann, 1902a: 18). Tundub, et mitmedki toonased autorid tõmbasid mõttelise võrdusmärgi kurblikkuse ja üksioleku või vaikuse eelistamise vahele, luues võimaliku kasvupinna tulevasele stereotüüpsele kuvandile eestlastest kui introvertsest ja enesessetõmbunud rahvast. Miks selliseid tunnusjooni aga just kurblikkusega seoti, jääb ebaselgeks.

Kuigi uuritud kirjutistes kirjeldati eestlasi valdavalt negatiivsete iseloomuomaduste kaudu, põhjendades seda peamiselt keerulise ajaloo kaugeleulatuva mõjuga, ei puudunud ka eestlasi positiivsete joonte kaudu kirjeldanud autorid. Kõige lähimõeldum kontseptsioon oli Kampmaal, kes on oma teoses (Kampmann, 1902a) esitanud kõige sisukamalt ja tasakaalustatumalt võimalikult avara ning mitmekülgse käsitle eestlaste rahvuslikust iseloomust selle mõlema poolusega. Negatiivsetele joontele alternatiive leidnud autoreid leidis aga veelgi. Eestlaste positiivsete loomuomadustena toodi välja eelkõige visadus ja vastupanuvõimelisus, aga ka töökus, vähenõudlikkus, ettevõtlikkus, sentimentaalsust ja suletus selle heas tähenduses. Mainimisväärased on ka usklikkusest tingitud ligimesearmastus ja heatahtlikkus ning rahumeelsus, mille tõid esile Kampmaa.

Suletus positiivse loomujoonena tulenes ühest omapärasemaist E. Hubeli seisukohavõttest, kes kirjutas samuti teoorjusest kui rahvusliku iseloomu olulisest ajaloolisest mõjutajast, ent sootuks teistsuguses võtmes. Autor leiab, et kuna eestlased pidanud orjapõlveajal valitsejahärradega suhtlemisel olema võimalikult lühisõnalised, täpsed ja lakoonilisedki, muutis see nad ajapikku pigem suletuks ja enesessetõmbunuks – selle tunnistuseks olla tema sõnul eestlaste suutmatus ja soovimatus luua kiiresti uusi, lähedasi tutvuseid. Samas on eripärane, et kui teised autorid näevad selles omaduses pigem negatiivseid külgi, peab Hubel suletust “otse suurepäraseks” iseloomujooneks ja näeb selles omamoodi aristokraatlikkustki (Hubel, 1911). Tagasihoidlikkuse põhjused ulatuvad Hubeli meelest ka eestlaste mineviku üldisemasse sotsiaal-kultuurilisse konteksti – ta toob välja asjaolu, et eestlased on harjunud elama omaette hajusalt paiknenud taludes ning et ka selle pinnalt võis välja areneda siinsete inimeste tagasihoidlikkus ja teiste võõrastamine. Siinkohal on aga tugevalt täheldatav ka Hubeli kaasaja mentaliteet – nimelt peab autor tunnete avalikku, ekspressiivset väljendamist profaneerituks ja labaseks ning leiab, et sellist kommet ei tohiks haritud inimeste juures leiduda. Niisiis võisid ka toonased

väärtushinnangud ja hoiakud mõjutada iseloomujoonte avaldamist – vaevalt soovis keegi eneses arendada omadusi, mida kehtivad käitumisnormid ei soosinud.

Pärisorjuse mõjule toetuvaid autoreid, kes nägid selles eestlaste iseloomu positiivset suunajat, leidis teisigi. Ideoloogiline vastupanu osutamine, mis arendas samaaegselt tõenäoliselt ka rahvusliku eneseteadvuse kujunemist, võis nimelt omakorda kujundada mitmest artiklist esile kerkinud arusaama visadusest kui kesksest positiivsest tunnusjoonest eestlaste rahvuslikus karakteris, eriti käesolevas töös käsitletud perioodi varasemas etapis (nt. Sommer, 1887, Grenzstein, 1895). Eestlaste eneseteadvuse olulise osa näib olevat moodustanud teadlikkus enese ohustatusest ja piirolust (Veidemann, 2006). Kestev ohutunne võis tõepoolest nõuda eestlastelt reageerimisvõimet, pidevat valmisolekut ja vastupanumeelt ning seeläbi omakorda kujundada hoiakuid rahvuse visadusest, püsivusest ja vastupidavusest. Näiteks tuntud kirjanik ja haridustegelane J. M. Sommer leiab, et just vaevaohtrad ajad arendasid eestlastes meheliku ning vastupaneva laadi (Sommer, 1887). Hilisemast perioodist kirjutab aga V. Ernits, et eestlane pole oma vabaduse kaotamisega kunagi rahul olnud ning et koos püsivusega on see arendanud eestlastes julguse oma õiguste eest seista (Ernits, 1912). Viimane oli aga suure tõenäosusega autonoomia säilitamise mõttes kollektiivsel tasandil eluliselt oluline karakteristik.

Eestlastele omistati uuritud kirjutistes ka töökust, mis on tõenäoliselt mõjutanud ka tänapäevaseid hoiakuid eestlastest kui tööarmastaja-rahvast. Iseäranis rõhutatult kirjutab eestlaste usinusest, virkusest ja hoolsusest Kampmaa oma 1902. a. teoses, tuginedes väitele, et naaberrahvaste juures on see täheldatav palju väiksemal määral (Kampmann, 1902a). Ka kümnekond aastat hiljem on kuvand eestlaste töökusest elujõuline ja selles nähakse olulist mõjutegurit rahva püsivusele ja kohaliku kultuuri arendamisele (nt. X., 1915). Võib arvata, et selle loomuomaduse esiletoomisel mängis samuti olulist rolli ajalooline taust – ühelt poolt on eestlased olnud ajaloolistel põhjustel olnud sunnitud tegema palju füüsiliselt raskeid talutöid, mis võis luua kuvandi rahva töökusest, teisalt võib olla selle enesenägemuse juurdumist soodustanud eestlaste endi soov näidata end kannatliku meelega ülekohtu ohvrina. Iseäranis ettevõtlikena kirjeldab Kampmaa lõuna-eestlasi, kes olla sellised geograafilise keskkonna mõjude tagajärjel – seda uskumust tutvustas üks töö eelmisi peatükke.

Omapäraseks olid ka mõned Kampmaa poolt välja toodud eestlaste positiivsed loomuomadused. Ta nimetas eestlasi korduvalt sentimentaalseteks ja tundelisteks –

see avalduvat eelkõige tugevas isamaa-armastuses ning patriotismis (Kampmann 1902a: 38). Samuti leiab ta, et ehkki eestlased on oma tunnete avaldamises olnud alati pigem enesestõmbunud, on nad siiski sisemiselt väga tundeline rahvas. “Eestlane on enam tunde-inimene kui terane mõtleja,” kinnitab autor (samas: 24) ja toob oma väite kinnituseks kas või asjaolu, et eestlastel on palju sentimentaalseid rahvalaule, mis peaks kinnitama rahva sisemist emotsionaalsust. Ehkki Kampmanni arutluskäigu teaduslik paikapidavus on küsitav, on tähelepanuväärne asjaolu, et autor ei seosta välist käitumist tingimata sisemiste isiksuseomadustega.

Kõigi autorite seisukohtadest eriilmelisim oli Kampmaa seisukoht eestlaste usklikkuse, seejuures ka muinasusu kohta. Ta leiab, et usklikkus on samuti tõestus eestlaste emotsionaalsusest. “Taara usk on täis luulet, täis aatelisi mõtteid...” (Kampmann 1902a: 30). Kampmanni jaoks on usklikkus oluline märk ligimesearmastusest ja seega ka üldisest heatahtlikkusest vagadusest. Seletamaks usklikkuse mõju rahvuslikule iseloomule, väidab autor, et igas usutunnistuses elatakse isesugustes oludes, mis avaldavad mõju rahva “elule ja laadile” – tõenäoliselt peab ta silmas eelkõige sotsiaal-kultuurilist keskkonda, mis kujundab inimestes teatavaid hoiakuid ja väärtushinnanguid – alandlikkust, tänulikkust, andestusvõimet, iseseisvat mõtlemist jne. Näiteks toob ta välismaal reisinute kinnitused samas riigis asunud katoliiklike ja protestantlike külade elanike iseloomuerinevustest ning väidab, et samasugust mõju võivad avaldada nii eestlaste taarausku kui ka luteri kiriku katekismuseõpetus.

Siinse kohaliku haritlaskonna kirjutiste sisuanalüüsist tulenes mitmeid olulisi iseärasusi, mille läbi eestlaste rahvuslikku iseloomu kirjeldati. Et tegemist oli rahvusgrupi-sisese vaatepunktiga ning eestikeelsel ajakirjandusväljal oli kohaliku elanikkonna arvamuste ning hoiakute kujundamisele suur mõju, võib pidada kirjeldatud loomuomadusi koosvaadelduna mõneti eestlaste rahvusliku minapildi alusekski. Omapäraselt kasutati eestlaste kirjeldamiseks peamiselt negatiivseid omadusi, millest domineerivamad olid kangekaelsus, argus, kurblikkus, loidus ja kadedus. Ei puudunud aga ka eestlaste positiivsemaid loomuomadusi esiletoovad kirjutised, mis rõhutasid eelkõige eestlaste visadust, töökust ja vastupanuvõimet. Peamiselt näib olevat sellise kuvandi tekkimist mitmesuunaliselt mõjutanud pikk teoorjuse aeg, milles nähti siis ka teadlikult vastavate loomuomaduste kujundajat. Samas rõhutati ka üldise sotsiaal-kultuurilise keskkonna ning teiste faktorite mõju

kollektiivse iseloomu kujundamisele, sealhulgas geograafia, kliima, haridus ja ka inimeste endi tahtejõud.

### ***5. Erinevusi käsitletava perioodi vanemate ja uuemate kirjutiste vahel – võimalikud hoiakute kujundajad***

Ehkki käsitletavate kirjutiste autorid põhjendasid oma arusaamu teatavate loomuomaduste kujunemisest või domineerimisest terve rahvuse seas, võib kirjutistes näha ka võimalikke sotsiaal-kultuurilisi mõjufaktoreid, mis võisid omakorda mõjutada autorite nägemuse arenemist. See ilmneb vanemate ja uuemate kirjutiste sisulistes erinevustes – mida aeg edasi, seda sisuliselt põhjendatumaks, selgesõnalisemaks ja enesekriitilisemaks muutusid autorite põhjendused oma väidetele. Niisiis tasub vaadelda kirjutiste sisulise kvaliteedi arengut koosmõjus nende kaasaja mentaliteedi, ühiskonna ja teaduse arenguga – see kõik mõjutas olulisel määral ka teaduslikuma mõtteviisi kujunemist siinsel kirjandusväljal ning edendas seeläbi tõenäoliselt ka kohaliku elanikkonna arusaamu psühholoogiast.

Eelkõige varasemates kirjutistes on väga tugevalt täheldatavad järel-ärkamisaegsete meeleolude mõjud. Vastavad artiklid on oma olemuselt üsna didaktilised, rõhutades teadlikult oma õpetlikku rolli. Selliste kirjutiste sõnastus ja stiil on väga manifesteeriv ja emotsionaalne ning seisukohad suhteliselt ühekülgsed – rõhutatakse isamaalist armastust, vabanemist võõrvõimude mõjude alt, eneseteadlikkuse kasvu, heade loomuomaduste edendamist rahvuse kestmise nimel. Lugejaile pannakse südamele, et rahva saatuse on kollektiivne vastutus, milles on igal indiviidil oma panus ja suur olulisus omistatakse ka kooliharidusele (nt. Blumberg, 1880, Grenzstein, 1895, “Rahva vaim”, 1898 jt.). Ehkki vastavais kirjutistes esineb üsna ühekülgsed seisukohavõtte, millele põhjendavaid kinnitusi ei tehta, on ka nende artiklite puhul positiivne, et inimesteni tutvustati nägemust kollektiivsest karakterist kui mitmeplaanisest konstruktsioonist – korduvalt mainiti, et ehkki iseloom on nii pärilik kui ka keskkonnamõjudest tulenev, ei kinnista sünnipärasus ühtegi iseloomuomadust muutumatult ja ümberlükkamatult.

Kuna sellised varasemad kirjutised veel teaduslikele arusaamadele ei tuginenud, on huvitav vaadelda, millistele allikatele nende autorid oma seisukohtades toetusid. Lugejate seas valitses usaldus eesti literaatide vastu, kes ei pruukinud oma seisukohtades olla alul teaduslike meetoditega kursiski. Psühholoogia (toonases

kõnepruugis “hingeteadus”) oli eraldiseisva distsipliinina toona juba siinselgi teadusmaastikul olemas, ent on küsitav, kuivõrd kitsas teadusringkonnas kujunenud arusaamad siis eestikeelse avalikkuseni jõudsid. Teabeallikate arvukuski oli ju toona väiksem, mistõttu on mõneti arusaadavam, et varasemates vähegi professionaalsuse poole püüdlevates kirjutistes tuginetigi kõigile toonastele võimalikele allikaile, mis uurimisküsimusi vähegi toetada võisid. Seisukohavõttudes tugineti julgelt nt. müütidele, kirjandusele, rahvasuus levinud stereotüüpsetele hoiakutele ja haritlaste üldfilosoofilistele teadmistele põhinevatele hinnangutele.

Palju näiteid mõtteviiside ja hoiakute arengutest rahvusliku iseloomu alastes seisukohavõttudes leidis Mihkel Kampmaa kirjutistes, eriti tema 1902. a. teoses “Eestlase iseloom ja laad” (1902a). Kuigi tegemist on ühe autori probleemikäsitlemisega, oli Kampmaa kirjanduslik pärand eesti kirjandusloolase, koolikirjaniku ja pedagoogina aukartustäratavalt avar ja mitmekülgne. Omaaegse eestikeelse haritlaskonna esindajana peeti tema arvamuselugu ning tema töö oli teadlikult rahvavalgustuslik (Birk 2007: 29). Pealegi on toonases ajastus käesolevat teemat eraldikäsitleva teose ilmumine märkimisväärtne ja osutab teema olulisusele juba tollaseski kontekstis. Seeläbi on pilguheit tema teostes esinevate arusaamade eripäradele põhjendatud, arvestades Kampmaa kirjutiste olulisust ning mõju rahva arusaamadele kollektiivsest karakterist ja psühholoogiast üldisemalt.

Näiteks pöördub autor oma kirjutistes väidete tõendusmaterjali leidmiseks tähelepanuväärselt korduvalt müütide poole. Ta peab seda põhjendatuks, sest leiab, et eestlased on loonud oma jumalad iseeneste nägude järgi, võttes arvesse ka oma loomuomadusi (Kampmann, 1902a). Kampmann usub, et rahvalaulud on oma ajastu kultuuri nägu, mistõttu võiks nende seast leida ka rahvusliku iseloomu tunnusjooni. Müütidele tugines oma seisukohavõttudes teisigi autoreid, nt. A. Grenzstein (1895). Ajaloos on ennegi ette tulnud, et kui rahval või etnilisel kollektiivil puudub oma kuulsusrikas ajalugu, pöörduakse ühiste narratiivide leidmiseks müütide poole. Eesti kontekstiski võisid müüdid kui põlvest põlve edasi räägitud lood täita mingil ajaperioodil oluliste olemasolevate infovahendajate rolli. Nõnda on ka siinsete autorite poolne müütidele viitamine mõneti mõistetav, ehkki kollektiivsete enesekuvanditena oli nende tõepõhi ilmselt üsna nõrk.

Kampmaa peab rahvusliku karakteri tõendusmaterjaliks ka eesti folklooripärandit – pilkelaule ja vanasõnu, millest ilmnevad mitmed muistsete eestlaste väärtushinnangud ja seeläbi ka loomujooned, mida hinnati ja mille



esiletoomist auväärseks peeti (nt. “Tahtmine on tööriista tera,” “Tahtmine on inimese taevariist”, “Kus meele püsimumst, seal ei ole väsimust” jne.) (Kampmann, 1902a: 45). Tõenäolisemalt võib folkloristlik pärimus peegeldada väärtushinnanguid, ent tõepõhja kollektiivse iseloomu jälgedest sealt vaevalt leiab. See oli ka Kampmaa kirjutiste korduv probleem – kohati kadus neis piir kaasaegse psühholoogia arusaamade ja nende paikapidavuse analüüsi ning kirjanduslike tõlgenduste vahel.

Kampmaa kirjutised on heaks näiteks ilmestamaks uskumust, et uuritud perioodil mõjutasid psühholoogia-alaste uskumuste kujunemist ka kirjandus ja filosoofia. See viitab ka tõsiasi, et toonased psühholoogia-alased teadmised piirdusid Eestis tavaliselt nn. filosoofilise psühholoogiaga ja ehkki uutest eksperimentaalpsühholoogia saavutustest võidi olla teadlikud, ei olnud neist võrsunud arusaamad käesolevas töös uuritud perioodil siin veel jõudnud kanda kinnitada.

Nimelt tutvustab Kampmann karakteri uurimise olulise mõjutajana filosoofiavaldkonda kuuluvat predestinatsiooniõpetust (nt. Arthur Schopenhaueri koolkond, millele autor oma töös ka viitab). Viimase kohaselt inimesel puudub oma elukäigu ja isiksuseomaduste üle vaba tahe ning tema loomuomased karakteristikud on kõik määratud sünnijärgselt. Samas ei toetu need seisukohad ühelegi kinnitavale näitele, mistõttu peab Kampmann neid hoiakuid väga ümberlukatavateks – ehk võib selles näha ka märki teaduslike arusaamade arengust ning seega ka Kampmanni tööde suuremast sisulisest usaldusvärsusest.

Ettemääratuse õpetuse kõrval tutvustab Kampmann ka indeterminismi, mille kohaselt on inimese tahtejõud igasugusest paratamatusest vaba. Sellega kaasneb ka kontseptsioon keskkonna ja kasvatuse mõjust iseloomu arenemisele, mille põhjal Kampmann kõneleski erinevate karakterit kujundavate aspektide mõjuväljast, jätmata tähelepanuta ka inimese võimalust end ise muuta. Seega autor küll tutvustab erinevate filosoofiakoolkondade seisukohti karakteri küsimuses, ent usub, et oma loomuse parandamine on siiski igäühe enese võimuses ning kinnitab oma teose teises pooles pigem ratsionalistlikku mõtteviisi.

Peale toonaste filosoofiavoolude viidati iseloomu kui psüühilise konstrukti kujunemisest kõneldes ka tollases mõistes küllaltki kaasaegsele loodusteadusele. Saphir mainib korduvalt Charles Darwini õpetust ja leiab, et seda evolutsiooniliseks psühholoogiaks laiendades on võimalik seletada, miks ümbritsev keskkond ja elutingimused “inimeste hingesse sügavad ja pärandatavad jäljed järele jätab” (Saphir, 1911). Selle läbi peab autor igati põhjendatavaks ka levinud arusaamu, mille kohaselt

teoorjuse aeg eestlaste iseloomu mitmeid negatiivseid omadusi jätta võis – need pärandusid põlvkondade kaupa edasi ka bioloogiliselt. Niisiis olid autorid kursis ka kaasaegse teaduse arengutega ja hilisemates kirjutistes ei tuginetud enam vaid puhtsubjektiivseile hoiakutele.

Hilisemad kirjutised toetusid ka teistele kaasaegsematele mõtlejatele, nt. kõneleb Saphir oma 1911. a. artiklis peale Arthur Schopenhaueri ka Max Nordaust ja Friedrich Nietzschest (Saphir, 1911). Autor viitab Nietzsche seisukohale, et teadlane peaks kollektiivse karakteri uurimiseks loobuma esmalt oma individualiteedist ning leiab, et selle hoiaku puudumine on üks põhjuseid, miks tema kaasaja Eestist pole veel võrsunud suuri teadlasi või filosoofe, kes ka psühholoogiat lähemalt, täpsemalt ja enesekriitilisemalt uurida oskaksid.

20. sajandi alguse muutustele senises teaduslikus mõtlemisviisis viitavad sisulised arengud veel mitmete autorite rahvuslikku iseloomu käsitlevates artiklites. Autorid (Kampmaa, 1902a, Laaman, 1914 jt.) pöörasid oma töödes nüüdsest enam tähelepanu asjaolule, et nende seisukohad ei pruugi olla täielikult paikapidavad ning et nende vaatlustulemusi ei maksa rangelt laiendada või nende põhjal liialt ennatlikke üldistusi teha. Kirjutised muutusid enesekriitilisemaks, terminoloogiliselt täpsemalt ning neis esineb enam viiteid toonastele kaasaegsetele teaduslikele diskursustele.

Kõike seda võib pidada heaks märgiks, sest nii väljendasid autor püüdu läheneda teaduslikule kirjandusele – vabama vormiga filosoofilis-esseistlikud mõtisklused rahvusliku karakteri teemadel hakkasid arenema teaduslikumateks seisukohavõttudeks. Arusaamade esitamisel püüti senisest enam loobuda alusetuist subjektiivseist oletustest ja folkloorist tulenevatele autostereotüüpidele tuginemisest ning prooviti toetuda kindlamatele faktidele. Samas jõudis teadus senisest hõlpsamini lülituda ka rahvuskultuuri (Jansen, 2004) – võib arvata, et rahvuslikku iseloomu käsitlevad artiklid, mille teema oli ühiskondlikult päevakohane, inimestele mõistetav ning neid ka isiklikult puudutav, kujundasid ka sedavõrd vahetumalt inimeste arusaamu teaduslikest psüühikakäsitlustest ning kollektiivsete iseloomukarakteristikute alastest kontseptsioonidest. Seejuures oli kirjutiste analüüsil nende sisulise täpsuse ja põhjalikkuse arengu ilmumine ajalisel teljel igati positiivseks nähtuseks, sest see tõestas, et ka ajakirjandusväljal ilmunud kirjutiste autorid hoidsid end kaasaegse teaduse ja mõttevoolude arenguga kursis, toetades nõnda teaduslike psühholoogia-alaste arusaamade arengut siinse elanikkonna seas.

## **JÄRELDUSED JA ARUTELU**

Käesoleva töö põhiline eesmärk oli uurida 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses varasemates eestikeelsetes psühholoogia-alastes kirjutistes valitsenud seisukohti rahvusliku iseloomu kohta ning püüda selgitada, millest need uskumused mõjutatud võisid olla. Uurimus oli kvalitatiivne ja valdavalt kirjeldav ning seletav, mistõttu sai enamus järeldusi töö sisulises osas juba lahti seletatud. Sellegipoolest on võimalik teha veel mõningaid sisulisi üldistusi, avamaks töö tulemuste tähendust laiemalt.

Töö uurimisobjektiks olnud kirjutised toetusid valdavalt autorite tüüpkujujutlustele, käibetõdedele, tähelepanekutele, folkloristlikule pärandile, vaatlusjäreldustele ja introspektsioonile, ent hilisemad kirjutised muutusid teaduse arenedes enesekriitilisemaks ja otsisid väidete kinnitamiseks juba kindlamat tõepinda – seoseid kaasaja teaduse avastustega. Analüüsitud kirjutised olid oma ajaloolisest kontekstist mõjutatuna valdavalt õpetliku ja didaktilise loomuga. Sotsiaal-kultuurilise ja ühiskondlik-poliitilise konteksti tugev mõjuväli jättis oma jälje ka analüüsitud kirjutiste sisulistesse eripäradesse – koos ajalooliste arengutega ühiskonna- ja teaduselus muutus märgatavalt ka autorite kirjastiil ja hoiakud, subjektiivseist filosoofilistest mõtisklustest liiguti teaduslikuma mõtteviisi poole, mõjutades nõnda tõenäoliselt ka lugejaskonna arusaamu kaasaegsest psühholoogiast.

Tähelepanuväärselt suuri autoritevahelisi seisukohtade erinevusi kirjutiste sisus ei leidunud. Üsna kindlalt usuti rahvusliku karakteri kui kollektiivse psüühilise konstrukti olemasolu. Äärmisel juhul võidi leida, et eestlaste karakter võib olla nõrk või ähmaselt piiritletav, aga see oli pigem erandlik seisukoht. Valdavalt usuti, et see on rahva kollektiivses eneseteadvuses olemasolev, kirjeldatav ja teiste rahvastega võrreldav psühholoogiline konstruktsioon, mis on ühelt poolt sünnipärane ja teisalt paljude erinevate tegurite poolt mõjutatav (nt. sotsiaal-kultuuriline keskkond). Valitses ka uskumus rahvusliku iseloomu muutuvuse võimalikkusest. Kirjutiste rahvusgrupi-sisese vaatepunktist lähtuv eestlaste rahvuslik minapilt oli valdavalt negatiivne – eestlasti nähti peamiselt kangekaelsete, argade, kurblike, loidude ja kadedatena. Selle kõrvale toodi aga ka positiivsemaid omadusi, näiteks visadus, töökus ja vastupanuvõime. Artiklite analüüsimise tulemusena võib teha positiivse järelduse, et neis esinevad hoiakud pole liialt üheplaanilised ning rahvuslikku

iseloomu mõisteti juba siis keerulise ja mitmeplaanilise konstruktsioonina, mis kujuneb paljude erinevate tegurite mõjuväljas.

Vastavate hoiakute peamiseks kujundajaks võib pidada ajaloo mitmeplaanilist mõju - ühelt poolt võis kindlasti olla kultuurilis-ajaloolisel foonil sotsiaalse surve läbi mõju inimeste käitumisele ja normidele (nt. idee rahvusliku iseloomu arendamisest kui isamaalisest missioonist või teoorjuse aeg kui kannatajarahva-narratiivi looja), teisalt mõjutas teaduse edenemisel kaasaeg pidevalt ka arusaamade kujunemist psüühika ning isiksuseomaduste arengu kohta või kollektiivsete narratiivide tekkimist (nt. teoorjuse tõlgendamine kannatajarahva-narratiiviks), hilisemad tööd püüdsid aga juba vältida enese loodud autostereotüüpide lõksu langemist.

Käesoleva töö uurimisobjektiks valitud kirjandus ei anna kindlasti täielikku pilti toonastest seisukohtadest ning selles võib näha ka üht töö kitsaskohta, samas oli sel perioodil usaldus kirjasõna ja selle omakeelsetest haritlastest autorite vastu väga suur ja mõju avaliku arvamuse kujunemisele oluline. Seega on tegemist siiski märkimisväärse läbilõikega tollaegsetest rahvusliku iseloomu teema käsitlustest ning nende mõju rahva arusaamade kujunemisele ei saa pidada vähetähtsaks. Uurimistöö suutis anda piisavaid vastuseid oma kesksetele küsimustele, mis eeldasid põhjalikumat ja mahukamat kvalitatiivset sisuanalüüsi.

Edaspidistes uurimustes võib võtta vaatluse alla, kuidas kujunesid arusaamad rahvuslikust iseloomust naaberriikides, et mõista, kuivõrd suur mõju võib seejuures olla igale riigile eriomasel ajaloolisel sündmusväljal ning sotsiaal-kultuurilisel kontekstil. Samuti tasub uurida siinseid arusaamu rahvuslikust iseloomust veidi hilisemal perioodil, millega on toonase ühiskondlik-poliitilise situatsiooni keerulisuse tõttu seotud aga ilmselt suur hulk uurimist raskendavaid probleeme.

## KIRJANDUSE LOETELU

- Allik, J. (2009) [2008]. Kas rahvusel on iseloom? Rmt: *Psühholoogia keerukusest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 132-137.
- Allik, J., Realo, A., Möttus, R., Pullmann, H., Trifonova, A., McCrae, R. R. *et al.* (2009). Personality Traits of Russians from the Observer's Perspective. *European Journal of Personality*, 23, 567-588.
- Birk, V. (2007). Mihkel Kampmaa ja tema pärand: artikleid Kampmaast ja tema bibliograafia. Tallinn: TLÜ kirjastus.
- Blumberg, G. (1880). Mõni sõna rahva elu haigusest ja mis kool omalt poolt selle parandamiseks teha võib. Rmt: Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. Tartu: Schnakenburg, 1-8.
- Eesti Biograafiline Andmebaas ISIK – Reiman, Villem. [WWW]  
<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=3027> (07.01.2012)
- Eesti Kirjameeste Seltsi põhjuskiri (1873). Rmt: Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. Tartu: H. Laakman.
- Ennoja, H. (2009). Esimeste eestikeelsete psühholoogiaõpikute võrdlev iseloomustus. Seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Ernits, V. (1912). Eestirahva iseloomust: kirjutab dr. A. Ban. – *Postimees*, 28. jaanuar, 23.
- Grenzstein, A. (1895). Karakteri kaunistamine. – *Olevik*, 31. jaanuar, 7., 14., 21. ja 28. veebruar, 5-9.
- Hanson, H. (2007). Baltisakslaste kujutelmad eestlastest 18.-19. Sajandil. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Hellat, P. (1909). Müstitsismus ja Eesti rahva iseloom. – *Virulane*, 14. veebruar, 37.
- Hubel, E. (1911). Meie head ja vead: Sidumata mõtted. – *Tallinna Teataja*, 5. september, 202.
- Hubel, E. (1916). Veel "Peretütrest ja vaesest lapsest": vastuseks A. J.-le. – *Tallinna Teataja*, 17. juuni, 134.
- Jansen, E. (2004). Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa.
- Jerusalem, W. (1920). Psühholoogia õperaamat. Tallinn: kirjastus "Varrak".
- Järving, A. (2006). Eestlaste rahvuslike iseärasuste esimesi jooni varasemate kirjalike allikate järgi: seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

- Järv, J. (1893). Karakter. – *Sakala lisa*, 19, 151-152.
- Kampmann, M. (1902a). Eestlase iseloom ja laad. Jurjevis: Postimehe kirjastus ja trükk.
- Kampmann, M. (1902b). Pilgukene Eesti rahva hingeelusse. – *Postimees*, 12., 16. ja 17. jaanuar, 10, 13, 14.
- Kampmann, M. (1902c). Eesti rahva iseloomu harimisest. – *Postimees*, 1., 22., 24. ja 25. aprill, 75, 89-91.
- Kampmann, M. (1902d). Eestlase iseloomu harivad mõjud. – *Postimees*, 9. ja 10. mai, 102, 103.
- Karjahärm, T., Rosenberg, T. (2010). Euroopa ja Venemaa Viini Kongressist I maailmasõjani. Rmt: Andresen, A., Jansen, E., Karjahärm, T., Rosenberg, T. jt. *Eesti ajalugu. V, Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Tartu : Ilmamaa, 25-37.
- Kotsar, K. (1917). Eestlane ja tema tööriistad. – *Tallinna Teataja*, 1. veebruar, 26.
- Kurismann, T. (2007). Eestikeelse psühholoogia-alase kirjavara algus. Seminaritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Laaman, E. (1914). Vaenulikud instinktid: Sõnake Eesti iseloomu kaitseks. – *Olevik*, 4. detsember, 139.
- Laherand, M.-L. (2008). Kvalitatiivne sisuanalüüs. Rmt: *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk, 289-299.
- Matsumoto, D. (1996). *Culture and psychology*. San Francisco: Brooks/Cole Publishing Company.
- McCrae, R. R., Terracciano, A. (2006). National Character and Personality. *Current Directions in Psychological Science*, 15(4), 156-161.
- McCrae, R., Terracciano, A., Realo, A., Allik, J. (2007). Climatic Warmth and National Wealth: Some Culture-level Determinants of National Character Stereotypes. *European Journal of Personality*, 21, 953-976.
- Mis Eesti rahva iseloomust arvatakse. (1890). – *Postimees*, 7. aprill, 38.
- Rahva waim. (1898). – *Sakala*, 3., 4. november, 44, 45.
- Realo, A., Allik, J., Verkasalo, M., Lönnqvist, J. E., Kwiatkowska, A., Kõöts, L., et al. (2009). Mechanisms of the national character stereotype: How people in six neighboring countries of Russia describe themselves and the typical Russian. *European Journal of Personality*, 23, 229-249.
- Saphir, C. (1911). Meie iseloomu varjukülgedest. – *Peterburi Teataja*, 20. august, 64.

- Sommer, J. M. (1887). Inimlik iseloomus. – *Olewiku lisa*, 13. juuli, 15.
- Spectator. (1913). Sügise: Seltskonna meeleoludest. – *Postimees*, 26. oktoober, 247.
- Terracciano, A., Abdel-Khalek, A. M., Adam, N., Adamova, L., Ahn, C., Ahn, H. N. *et al.* (2005). National Character Does Not Reflect Mean Personality Trait Levels in 49 Cultures. *Science*, 310, 96-100.
- Tulviste, P. (2001) [1988]. Etnopsühholoogiast ja meist. Rmt: *Vademecum*. Tartu: Ilmamaa, 99-104.
- Veidemann, R. (2006). Isetekkeline eksistentsialism – eesti kultuuri ideoloogiline kood? – *Akadeemia*, 6, 1191-1201.
- Õispuu, S. (1992). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri.
- X. (1915). Erapooletu otsus eestlaste kohta. – *Tallinna Teataja*, 7. veebruar, 31.

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Marie Pullerits

Tartus, 10.01.2012